

Emil Horoch

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy w okręgu chełmskim w latach 1924-1938 : główne problemy

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 4647, 451-469

1991/1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Emil HOROCH

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy w okręgu chełmskim w latach 1924–1938 (główne problemy)

Le Parti Communiste de l'Ukraine de l'Ouest — circonscription de Chełm

POWSTANIE

Początki ukraińskiego ruchu komunistycznego sięgają roku 1918. Po-
przedniczkami późniejszej KPZU były grupy działaczy socjalistyczno-komu-
nistycznych z Galicji. Pierwsze partie o tym programie to: Internacjona-
listyczna Rewolucyjna Socjal-Demokracja, Naddnieprzańska Ukraińska Ko-
munistyczna Partia i utworzona 8 lutego 1919 r. Komunistyczna Partia Gali-
cji Wschodniej. Na terenach zamieszkałych przez ludność ukraińską działała
także Komunistyczna Partia Robotnicza Polski.

W łonie ukraińskiego ruchu komunistycznego w Galicji dominowały
w tym czasie (lata 1918–1923) nastroje powstańcze. Na Wołyniu i w Galicji
Wschodniej działały oddziały partyzanckie. Część działaczy liczyła w dal-
szym ciągu na zwycięstwo rewolucji socjalistycznej i przyłączenie tych te-
renów do Ukrainy Radzieckiej. Druga grupa w KPGW opowiadała się za
rewolucją w skali całego państwa polskiego. Tendencjom separatystycznym
w KPGW wobec KPRP sprzyjał również fakt braku uznania przez wiel-
kie mocarstwa granicy polsko-radzieckiej na odcinku południowym. Duży
wpływ na galicyjski ruch komunistyczny wywierały ośrodki kierownicze
Ukrainy Radzieckiej. Rozłam wśród ukraińskich komunistów trwał z prze-
rwami aż do II Zjazdu KPRP.

Statut Międzynarodówki Komunistycznej przewidywał, że na terenie
danego państwa może istnieć tylko jedna partia komunistyczna. Decyzją
z 29 grudnia 1922 r. kierownictwo Kominternu poleciło zlikwidować rozłam

w KPGW do maja 1923 r. Równocześnie przyjęto zasadę autonomii dla partii ukraińskich komunistów w ramach KPRP. W wyniku ustaleń II Zjazdu KPRP (19 września — 2 października 1923 r.) utworzono KPZU, podporządkowując jej organizacje partyjne z Wołynia i Chełmszczyzny. KPZU weszła w skład KPRP jako jej organizacja obwodowa (autonomiczna). W dalszym ciągu istniały jednak silne związki z Komunistyczną Partią Ukrainy radzieckiej, zwłaszcza że duża część kierownictwa, redakcji partyjnej, ośrodków szkoleniowych mieściła się na terenie Ukrainy radzieckiej. Czynnikiem, który też przyspieszył rozwiązania organizacyjne na terenach zamieszkałych przez mniejszość ukraińską, była decyzja Rady Ambasadorów z dnia 14 marca 1923 r. uznająca zwierzchność państwa polskiego nad Galicją Wschodnią.

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy działała na terenie Lubelszczyzny, głównie w powiatach wschodnich, zamieszkałych przez ludność ukraińską. Zasiadła ona w sposób zwarty tereny nadbużańskie. Skupiała się całkowicie na obszarach wiejskich, prowadząc gospodarstwa rolne. Największe skupiska znajdowały się w sześciu powiatach¹:

Tab. 1. Największe skupiska ludności ukraińskiej
Les plus grandes concentrations de la population ukrainienne

Powiat	Liczba ludności	Procent ludności powiatu
Chełm	37 530	23,1
Tomaszów	33 059	27,3
Włodawa	33 382	29,6
Hrubieszów	49 128	37,8
Biała Podlaska	18 192	15,6
Biłgoraj	20 913	17,9

Ukraińcy zamieszkiwali ponadto powiaty: radzyński, lubartowski, kraśnostawski, zamojski i janowski. Ogółem liczba Ukraińców na Lubelszczyźnie wynosiła 210 245, co stanowiło 8,6% ludności całego województwa.² Dane te pochodzą z narady starostów w 1933 r. Ale w dwa lata później wojewoda lubelski przyznał, że liczbę ludności ukraińskiej szacowano na około 16% („o ile nie więcej”). Obszar zamieszkały przez Ukraińców przebiegał pasmem wzdłuż Bugu. Długość tej strefy wynosiła około 220 km, a szerokość od 100 do 15 km.³ Natomiast według kryterium wyznaniowego, liczba ludności prawosławnej na Lubelszczyźnie wynosiła w r. 1931 na wsi 203 862

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL), Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), sygn. 430, s. 261.

² *Ibid.*

³ R. Torzecki: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, s. 13.

(10% ludności wsi) i 6 547 w miastach (1,4% ludności miast).⁴ Dane te są prawie identyczne z liczbami podanymi na naradzie w r. 1933.

Chełmski okręg KPZU został powołany w r. 1924. Na zebraniu w Chełmie dokonano podziału terytorialnego pomiędzy KPRP, KPZU i KPZB. W zebraniu uczestniczył poseł Jakób Wojtiuk i sekretarz OK KPZU Aleksander Jasiński. Przy podziale brano pod uwagę: 1) miejscowości zamieszkałe przez ludność ukraińską, 2) bliskość i możliwość łatwego kontaktu z OK. Równocześnie do nowo utworzonego okręgu przekazano działające na tym terenie komórki KPRP i Związku Młodzieży Komunistycznej w Polsce. KPZU prowadziła swoją działalność w następujących powiatach: chełmskim (bez części zachodniej), hrubieszowskim, tomaszowskim (bez części terenów zachodnich), włodawskim (bez Parczewa), wschodniej części bialskiego, w gminie Bohukały z powiatu konstantynowskiego oraz w gminach leżących na pograniczu powiatu hrubieszowskiego z powiatami zamojskim i krasnostawskim, zamieszkałych przez ludność ukraińską.⁵

Podział terytorialny między poszczególnymi okręgami (OK Lublin, OK Siedlce, OK Chełm) nie był ściśle przestrzegany, zwłaszcza na terenach przylegających do siebie. Występowało zjawisko wzajemnego przenikania wpływów. Duże znaczenie miały, obok położenia geograficznego, połączenia komunikacyjne.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA, SKŁAD SPOŁECZNY I NARODOWY

Tworzone okręgi partyjne nie pokrywały się z podziałem administracyjnym kraju i województw. Brano pod uwagę wspólne warunki gospodarcze i podobieństwo stosunków społecznych pewnego terenu. W wypadku KPZU czynnikiem decydującym były kryteria narodowe. Działające komitety okręgowe *nie zawsze działały kolektywnie. Wynikało to z aresztowań, konspiracji i częstych zmian osobowych.* Cała praca organizacyjna praktycznie skupiała się w rękach okręgowca, często wyznaczanego decyzją władz centralnych.

W okręgu chełmskim najwyższą jednostką organizacyjną był Komitet Okręgowy. Komitetem kierował sekretarz (okręgowiec). W jego składzie znajdowali się: technik (odpowiedzialny za pracę propagandową), członkowie, którym podlegały sprawy organizacji wiejskich, młodzieżowych, związków zawodowych, komórek żydowskich i pracy w wojsku. Komitety okręgowe

⁴ Statystyka polska, Seria C, z. 85, s. 26–29.

⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), sygn. 1199, s. 203; Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW), UWL, sygn. 227/45, s. 36; b. Centralne Archiwum KC PZPR (CA KC PZPR), Dział relacji i wspomnień, sygn. R-89, s. 134.

rzadko jednak działały w pełnym składzie. Ich skład osobowy i podział organizacyjny był często płynny. Były również wypadki powoływania osób do wypełniania zadań doraźnych, jak np. akcje wyborcze. OK podlegały komitety powiatowe, a tym komitety rejonowe. Istniały także komitety miejskie. Najniższą jednostką organizacyjną była komórka partyjna.

Trudny do odtworzenia jest obraz struktury organizacyjnej okręgu chełmskiego. Wynika to z braku materiałów źródłowych. Pozwalają one na odtworzenie sytuacji głównie w latach trzydziestych. Według sprawozdania władz wojewódzkich z grudnia 1931 r., w okręgu chełmskim istniał 1 OK, 2 KP, 19 KR, 3 KM i 153 komórki partyjne.⁶ W czerwcu 1932 roku — 1 OK, 1 KP, 23 KR.⁷ W grudniu 1932 r. — 1 OK, 1 KP, 25 KR, 116 komórek.⁸ Z kolei, dane z 31 grudnia 1934 r. podają następujące liczby 1 OK, 23 KR.⁹ Ostatnie dane pochodzą z grudnia 1937 r. Według nich w okręgu chełmskim istniało — 1 OK, 6 KR, 2 KM i 33 komórki.¹⁰

Struktura społeczna organizacji chełmskiej KPZU jest również trudna do odtworzenia. Dominowali w niej chłopci małorolni i rzemieślnicy. Nieliczne były wypadki należenia do niej robotników. Był to wynik słabego uprzemysłowienia tych terenów. Jeżeli chodzi o strukturę narodową, to najliczniejszą grupę stanowili Ukraińcy, następnie Żydzi (miasta i osady), na trzecim miejscu plasowali się członkowie narodowości polskiej. Według sprawozdania władz partyjnych z r. 1929, chełmska organizacja składała się głównie z chłopów. Natomiast organizacje miejskie działały głównie w środowisku rzemieślników żydowskich.¹¹

Podobną strukturę organizacyjną, społeczno-zawodową i narodową miała okręgowa organizacja Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy i Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom.

LICZEBNOŚĆ

Problem ten jest trudny do pełnego wyjaśnienia. Wynika to głównie z faktu, że KPZU była partią nielegalną. Działała przez cały okres w konspiracji. Określenie liczby członków organizacji okręgowej może być dokonane na podstawie materiałów samej partii. Są to głównie sprawozdania

⁶ APL, UWL, sygn. 399, s. 1-41.

⁷ b. CA KC PZPR, UWL, sygn. 399, s. 1-41.

⁸ APL, UWL, sygn. 401.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, sygn. 390, s. 20.

¹¹ b. CA KC PZPR, sygn. 151 (VII-1) t. 9, s. 26.

Okręgowego Komitetu, władz centralnych i dane pochodzące z władz administracyjnych oraz jednostek Policji Państwowej. Te ostatnie jednak wobec zakonspirowanej działalności partii, nigdy nie były pełne. Dane partyjne również nie uwzględniały pełnej liczby członków. Wynikało to z faktu aresztowań członków, rozbijania komórek, braku łączności z poszczególnymi rejonami i luk w sprawozdaniach. Zupełnie zawodne jest kolejne kryterium — opłacanie składek. Z tych względów różne dane możemy traktować jako przybliżone, często szacunkowe i trudne do pełnego wyjaśnienia.

Pierwsze informacje o liczbie członków partii w okręgu pochodzące z r. 1924, określają ją na około 200.¹² Według sprawozdania KPZU ze stycznia 1925 r., organizacja chełmska liczyła 294 członków.¹³

Dnia 1 lipca 1928 r. odbyła się konferencja OK KPZU w Chełmie. Podano na niej, że organizacja okręgowa liczyła 27 kół, nie wymieniając jednak liczby członków.¹⁴ W roku 1929, według danych przedstawicielstwa KPP przy Komitecie Wykonawczym Międzynarodówki Komunistycznej, okręg zrzeszał ponad 200 członków.¹⁵

Rok 1930, na podstawie informacji wojewódzkich władz administracyjnych, miał przynieść prawie trzykrotny wzrost liczby członków. Okręg miał obejmować około 600 członków.¹⁶ Był to wynik ostrych napięć społecznych, jakie przyniosły lata kryzysu ekonomicznego i ponownego przyływu nastrojów rewolucyjno-powstańczych w całej KPP.

Pod koniec 1930 r. liczba członków spadła. Był to wynik represji zastosowanych w okresie wyborów brzeskich. Z drugiej strony w miesiącu listopadzie i grudniu organa policyjne przeprowadziły szeroko zakrojoną akcję, w wyniku której zlikwidowano większość komórek i instancji terenowych KPZU w powiecie hrubieszowskim i chełmskim.¹⁷ Z kolei sprawozdanie władz centralnych KPZU z grudnia 1931 r. ponownie odnotowuje liczbę 600 członków w okręgu chełmskim.¹⁸

Według informacji pochodzących od władz państwowych, liczba członków KPZU w 1934 r. wynosiła ok. 560, działających w 115 komórkach.¹⁹ Natomiast w 1936 r. określono liczbę członków w okręgu na 605.²⁰ Są to ostatnie dane sprzed zakończenia działalności przez partię.

¹² *Ibid.*, sygn. 158/XII-6, t. 2, s. 4.

¹³ *Ibid.*, KPZU, sygn. 165/VII-1, t. 1.

¹⁴ *Ibid.*, sygn. 270/IV-4, s. 98.

¹⁵ *Ibid.*, sygn. 151/VII-1, t. 9, s. 26.

¹⁶ APL, UWL WSP; sygn. 376, s. 139-169.

¹⁷ *Ibid.*, sygn. 368, s. 77-79; sygn. 369, s. 9-15.

¹⁸ b. CA KC PZPR, KPZU, sygn. 165/VII-1, t. 1.

¹⁹ CA MSW, sygn. 227/78a, s. 50.

²⁰ *Ibid.*, sygn. 227/80, s. 31.

PARTIE SOJUSZNICZE I ORGANIZACJE POD WPLYWAMI KPZU

W momencie powstania, ukraiński ruch komunistyczny stał na stanowisku prowadzenia walki zbrojnej, która miała doprowadzić do połączenia Ukrainy Zachodniej z Ukrainą Radziecką. Było to przyczyną zaniedbywania pracy legalnej, szukania sojuszników czy budowy masowych organizacji, legalnych, współpracujących z partią. Zasadnicze zmiany w tym stanowisku zarysowały się dopiero po II Zjeździe KPRP i V Konferencji KPZU (kwiecień 1924 r.).

W okresie wyborów 1922 r. komuniści ukraińscy z Lubelszczyzny nawiązali kontakty w powiecie włodawskim, tomaszowskim i chełmskim z organizacjami Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii. Poparli wówczas listę USDP, której czołowi kandydaci Józef Skrzypa i Jakób Wojtiuk zostali wybrani do Sejmu.²¹ Później KPZU wykorzystywała legalne działanie USDP. Ten fakt, jak i przyjęcie przez socjaldemokratów platformy programowej, zbieżnej z poglądami KPZU, doprowadził do delegalizacji partii przez władze administracyjne 30 stycznia 1924 r.

W 1924 r. część posłów z Frakcji Socjalistycznej, działającej od 1923 r. w łonie Klubu Ukraińskiego, utworzyła organizację pod nazwą Ukraińskie Zjednoczenie Socjalistyczne Związek Włościański (Sel-Sojuz). Zjazd założycielski odbył się 17 sierpnia 1924 r. w Chełmie. W grupie działaczy zakładającej Sel-Sojuz znaleźli się: Andrzej Bratuń, Maksym Czuczma, Stepan Makiwka, Pawło Wasyńczuk, Serhij Kozicki, Serhij Nazaruk, Wasyl Dmitruk i Jan Pasternak.²² Sel-Sojuz stawiał sobie za cel głównie walkę o ziemię dla chłopów bez odszkodowania, przebudowę ustroju społecznego w duchu socjalistycznym i powołanie rządu robotniczo-chłopskiego. Kładł duży nacisk na cele narodowe, zwalczając polskie partie polityczne działające na terenach ukraińskich, w tym rewolucyjne. Z czasem krytykował i prawicowe ugrupowania ukraińskie. Współpraca KPZU i organizacji Sel-Sojuza była widoczna w powiatach: Chełm, Hrubieszów, Tomaszów i Włodawa.²³

W październiku 1926 r. połączyły się dwa stronnictwa ukraińskie Partia Woli Ludu z Galicji Wschodniej i Selanśkij Sojuz z Wołynia. Utworzono Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne, zwane skróto Sel-Rob. Zjednoczenie odbyło się pod wpływem KPZU. Partia Sel-Rob stała się legalną przybudówką KPZU.

W programie Sel-Robu akcentowano głównie problemy klasowe, w mniejszym stopniu narodowe. Partia opowiadała się m.in. za samostanowieniem

²¹ S. Krzykała: *Z dziejów KPP na Lubelszczyźnie (1918–1923)*, Lublin 1961, s. 40.

²² Z. Urbański: *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1933, s. 53.

²³ APL, UWL, WSP, sygn. 87, s. 19.

narodów oraz podziałem ziemi obszarnej bez wykupu między chłopów pracujących i robotników rolnych.

Zjednoczenie obu organizacjami nie było trwałe. Na przełomie lat 1926/1927 w ruchu rewolucyjnym na Ukrainie doszło do konfliktów na tle stosunku do kwestii narodowej. Grupa działaczy na czele z Aleksandrem Szumskim wystąpiła przeciwko stalinowskiemu stanowisku w kwestii narodowej. Domagała się przestrzegania praw narodowych Ukraińców. Spory te przeniosły się do KPZU i Sel-Robu. Wpływ na te różnice w KPZU miała również walka frakcyjna w KPP pomiędzy stojącą na gruncie uchwał II Zjazdu „większością” a popieraną przez Stalina lewacką „mniejszością”. W samym Sel-Robie, dawały znać o sobie różnice programowe przed zjednoczenia.

We wrześniu 1927 r. w Sel-Robie doszło do rozłamu. Byli członkowie Woli Ludu przyjęli nazwę Sel-Rob Lewica, a byli członkowie Selanckiego Sojuza nazwę Sel-Rob Prawica, która jednak nadal często występowała pod nazwą Sel-Rob. Organizacja chełmska z organem prasowym „Nasze Żyttia”, opowiedziała się za Sel-Rob Prawicą.²⁴

Sel-Rob działał w powiatach: Biała Podlaska, Chełm, Krasnystaw, Hrubieszów, Włodawa i Tomaszów. Pracą kierował Okręgowy Komitet na czele ze Stefanem Makiwką, a następnie Dymitrem Grycajem. W 1929 r. liczył 1927 członków. KPZU bardzo często wykorzystywała legalność tej organizacji, działając pod jej szyldem.²⁵

Rozłam został zlikwidowany 24 maja 1928 r., kiedy to we Lwowie powołano nową organizację, która przyjęła nazwę Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne (Sel-Rob Jedność). Do nowej partii akces zgłosił OK Sel-Rob Prawicy w Chełmie, z wyjątkiem organizacji powiatu tomaszowskiego.²⁶ Pod ideowym kierownictwem KPZU działały w powiecie hrubieszowskim organizacje Sel-Rob Jedności — 11 komitetów rejonowych, w powiecie tomaszowskim (mimo pierwotnej decyzji) — 24 koła. KPZU dysponowała również wpływami w organizacjach powiatowych chełmskiej i włodawskiej.²⁷

Z radykalnych partii polskich, współpracujących z KPP, KPZU współdziałała z Niezależną Partią Chłopską (1924–1927) i Zjednoczeniem Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” (1928–1931). Najsilniejsze organizacje NPCh działały m.in. w powiatach hrubieszowskim, włodawskim i chełmskim. W wielu wypadkach w skład komórek NPCh wchodził członkowie KPZU.

²⁴ J. Radziejowski: *KPZU 1919–1929, Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976, s. 177–178.

²⁵ APL, UWL WSP, sygn. 445, s. 67.

²⁶ *Ibid.*, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej (KW PP), sygn. 47, s. 60.

²⁷ *Ibid.*, UWL WSP, sygn. 455, s. 311–349.

Widoczne to było zwłaszcza w powiecie hrubieszowskim i chełmskim.²⁸ Podobna sytuacja występowała we wzajemnych stosunkach ZLCh „Samopomoc” z KPZU. Często komitety i komórki KPZU działały pod firmą „Samopomocy”. Zjawisko to miało miejsce w powiecie włodawskim. Współpraca obu partii pojawiała się także na terenie powiatu hrubieszowskiego i chełmskiego. Z kolei szereg członków i działaczy „Samopomocy” należało jednocześnie do KPZU i Sel-Robu Jedności.²⁹ Klasycznym przykładem jest postać członka Zarządu Głównego ZLCh „Samopomoc”, Wacława Piętała z Chełma, który równocześnie był członkiem władz okręgowych KPZU.

Trzecią, legalną partią polską, która była legalną przybudówką KPP, była PPS-Lewica. Współpraca KPZU z nią była sporadyczna. Wynikało to z faktu, że na terenie okręgu chełmskiego posiadała ona słabe wpływy. Była widoczna praktycznie tylko podczas wyborów.

W swojej działalności KPZU wykorzystywała legalnie działające Rusińskie Stowarzyszenie Dobroczynności „Ridna Chata” z siedzibą w Chełmie. Zostało zarejestrowane 6 października 1923 r. Prowadziło działalność kulturalno-oświatową, spółdzielczą i dobroczynną w powiatach zamieszkałych przez ludność ukraińską. Do czołowych działaczy Stowarzyszenia należeli: J. Pasternak, P. Wasyńczuk, J. Wojtiuk i J. Skrzypa. Oprócz KPZU, silne wpływy w „Ridnej Chacie” posiadała Sel-Rob Jedność.

KPZU starała się doprowadzić do ścisłego współdziałania wszystkich sił prokomunistycznych na terenie okręgu. W październiku 1928 r. odbyła się w Chełmie międzypartyjna konferencja KPZU, Sel-Robu Jedność, ZLCh „Samopomoc” i PPS-Lewicy. W przyjętych uchwałach mówiono o konieczności współpracy członków partii reprezentowanych na konferencji, wspólnym kolportażu literatury propagandowej, prowadzeniu agitacji i wzajemnej pomocy przy zakładaniu kół. Członkom wymienionych partii zalecono wstępować do „Ridnej Chaty”, tworzyć jej filie oraz prowadzić działalność w spółdzielniach ukraińskich.³⁰

Komuniści ukraińscy w okręgu chełmskim starali się podporządkować sobie lub wręcz opanować organizacje związkowe i spółdzielcze. Według oceny władz administracyjnych w r. 1932 w powiecie chełmskim opanowane zostały przez partię następujące organizacje związkowe: Robotników Piekarskich w 57%, Przemysłu Metalowego w 100%, Odzieżowego w Grabowcu w 11%. Ponadto wpływami partii było objętych osiem spółdzielni ukraiń-

²⁸ *Ibid.*, sygn. 196, s. 131–146; *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie*, Lublin 1964, s. 279; APL, Starostwo Powiatowe Hrubieszowskie (SPH), sygn. 37, s. 1–2.

²⁹ CA MSW, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie (SPK), sygn. 40, s. 130; APL, UWL, sygn. 31, s. 283.

³⁰ *Ibid.*, sygn. 352, s. 339.

skich i biblioteka im. Pereca w Kryłowie. W powiecie tomaszowskim pod wpływami KPZU miało znajdować się 15 spółdzielni ukraińskich i organizacje związkowe przemysłu drzewnego w Komarowie i Tyszowcach; w powiecie włodawskim w siedmiu spółdzielniach i dwóch organizacjach związkowych.³¹

Materiały Urzędu Wojewódzkiego z grudnia 1934 r. podają, że pod wpływami partii znalazły się organizacje związkowe i spółdzielcze w powiecie chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i włodawskim.³²

W tych samych latach partia rozbudowywała swoje wpływy w kołach „Ridnej Chaty”. Główne oparcie dla partii stanowiły koła w powiatach: chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i włodawskim.³³

KPZU starała się także opanować legalnie działającą organizację pn. „Stowarzyszenie Wolnomyślicieli”. W kole chełmskim działało 43 członków i sympatyków partii, 5 w Pniowie, 3 w Rudzie Opalin i 3 w Siedliszczu. Członkowie partii działający w stowarzyszeniu rekrutowali się także z powiatu hrubieszowskiego.³⁴

To krótkie wyliczenie pokazuje, że partia starała się łączyć swoją nielegalną działalność z legalnymi partiami i organizacjami. Pozwalało to na rozszerzenie wpływów KPZU w społeczeństwie.

WYBORY PARLAMENTARNE

KPZU praktycznie wzięła udział dopiero w wyborach do Sejmu i Senatu w r. 1928. W wyborach poprzednich (1922 r.) partia postanowiła nie brać udziału. Opowiadała się w dalszym ciągu za samostanowieniem Galicji Wschodniej. To stanowisko, mimo woli, było zbieżne z poglądami ukraińskich ugrupowań emigracyjnych (ośrodek J. Petruszewicza w Wiedniu) i decyżką KP(b)U. Tylko w Chełmszczyźnie i na Podlasiu członków partii obowiązywało głosowanie na listy kandydatów Związku Proletariatu Miast i Wsi, organizacji wyborczej KPRP.³⁵ Z tego względu odtworzenie udziału ukraińskich komunistów w tych wyborach na Lubelszczyźnie jest niemożliwe. Inną dodatkową trudnością przy ocenie wyborów w latach następnych jest fakt, że teren okręgu chełmskiego KPZU wchodził w skład kilku okręgów wyborczych.

W wyborach 1928 r. oficjalną listą wyborczą partii komunistycznej była lista nr 13 pn. Jedność Robotniczo-Chłopska. Oprócz tego zostały wysunięte

³¹ *Ibid.*, UWL WSP, sygn. 400, s. 17–18, 20.

³² *Ibid.*, sygn. 2270, s. 4, 8.

³³ *Ibid.*, Starostwo Powiatowe Włodawskie (WSW), sygn. 2.

³⁴ *Ibid.*, Starostwo Powiatowe Chełmskie (SPCh), sygn. 2, s. 25.

³⁵ Torzecki: *Kwestia...*, s. 37.

Tab. 2. Głosy uzyskane w wyborach do sejmu w r. 1928 (wg powiatów)

Les voix obtenues aux élections législatives en 1928 (selon les districts)

Powiat	BBWR	ZLn	PSL „Wyzwo- lenie”	SCh	PSL „Piast”	CHSR	ZLCh	Jedność Sel-Rob	KPR
Biała Podlaska	2694	7073	3780	1051	—	119	—	910	4054
Biłgoraj	2468	1740	2480	15022	1472	479	—	3675	981
Chełm	5947	1115	7906	3272	986	38	6104	4471	134
Garwolin	5965	17091	13068	4632	4632	421	1722	—	12
Hrubieszów	248	2856	8411	1065	—	—	—	6931	9204
Janów Lub.	5827	2783	1072	21752	554	256	—	525	537
Konstantynów	4793	6132	5356	1589	—	2100	—	301	1825
Krasnystaw	2369	921	4916	26014	2005	173	—	850	—
Lubartów	3695	1874	19877	1459	1974	902	3030	290	14
Lublin m.	11402	5636	74	38	1647	31	4056	723	34
Lublin pow.	11497	1727	14133	6632	3697	1936	4460	269	9
Łuków	6746	6768	8768	5439	1386	7161	1073	—	8
Puławy	7053	3341	22947	3778	1521	29	4307	—	13
Radzyń	2686	13565	2012	2012	—	2489	—	155	2390
Siedlce	8186	10765	3094	199	6834	—	—	—	—
Sokolów	4571	11213	10354	481	3033	—	—	—	—
Węgrów	6764	6549	10489	372	3454	—	—	—	—
Włodawa	4600	5174	6866	1658	—	8	—	4842	5819
Tomaszów	3171	1765	4856	6592	1191	744	—	6711	3453
Zamość	3844	4034	9687	13512	1300	472	—	389	2422

listy ugrupowań sojusznicznych: ZLCh „Samopomoc”, PPS-Lewicy, ugrupowań ukraińskich związanych z KPZU i listy lokalne.

Najbardziej widoczny był udział KPZU w akcji wyborczej na terenie powiatu chełmskiego. W listopadzie 1927 r. odbyła się wspólna konferencja działaczy KPP i KPZU, na której omówiono problematykę wyborów. Następne spotkanie miało miejsce 12 grudnia w siedzibie związków zawodowych. W dniu 8 stycznia 1928 r. wybrano Komitet Wyborczy z udziałem członków KPP, KPZU, b.NPCh i Stronnictwa Chłopskiego. W jego skład weszły następujące osoby: Waclaw Piętał, Włodzimierz Zasiadczuk, Maksym Zacharczuk, Janina Zajączkowska, Leon Bocheński, Antonina Bernat, Szady i Arciszewski. Przyjęto na zebraniu treść haseł wyborczych: ziemia dla chłopów bez wykupu, zwolnienie chłopów od podatków, zniesienie kar administracyjnych i zerwanie konkordatu Polski z Watykanem.³⁶ Powiat Chełm wchodził w skład Okręgu Wyborczego nr 26 (Chełm-Lublin-Lubartów).

W Okręgu Wyborczym nr 27 (Zamość-Biłgoraj-Tomaszów) została wy-

³⁶ APL, UWL WSP, sygn. 342, s. 39; sygn. 221, s. 48.

sunięta lista wyborcza Sel-Rob Jedności. Kierowali akcją wyborczą z ramienia tej partii Jakub Kubecki i Dymitr Grycaj.³⁷

Powiaty Krasnystaw-Hrubieszów-Janów Podlaski tworzyły Okręg Wyborczy nr 28. Powołany Komitet Wyborczy Bloku Robotniczo-Chłopskiego powstał na mocy porozumienia KPZU i Poalej-Syjon Lewicy. Zostały wysunięte listy: Polsko-Ukraińskiego Zjednoczenia Chłopów i Robotników, Związku Siły Chłopskiej i Bloku Robotniczo-Chłopskiego. Listą podstawową było Polsko-Ukraińskie Zjednoczenie Chłopów i Robotników, na czele której znajdowali się Józef Duda, Zygmunt Zawadzki i Jan Bobrowicz.³⁸

Obóz komunistyczny w województwie lubelskim w okresie wyborów, był obiektem szeregu represji. Nie dopuszczano do organizowania wieców i zgromadzeń. Konfiskowano w sposób masowy literaturę wyborczą. W wielu powiatach przeprowadzono masowe aresztowania działaczy i członków komitetów wyborczych.

Członkowie KPZU i organizacji z nią współdziałających w powiecie chełmskim oddali swoje głosy na kandydata ZLCh „Samopomoc” Stanisława Wójtowicza, który został wybrany posłem. W okręgu nr 28 głosowali na listę Bloku Robotniczo-Chłopskiego, a w 25 na listę Polsko-Ukraińskiego Zjednoczenia Robotników i Chłopów.

Parlament wybrany w r. 1928 stał się miejscem ostrej konfrontacji pomiędzy blokiem rządowym a pozostałymi stronnictwami. W latach 1929–1930 doszło do wyłonienia się szerokiej opozycji antysanacyjnej. Ugrupowanie to zostało nazwane Centrolewem. Wobec jego opozycyjnych działań rząd przeszedł do ostrego przeciwdziałania. Parlament został rozwiązany, a przywódcy Centrolewu aresztowani. Nowe wybory zostały przeprowadzone w atmosferze terroru i nacisków administracyjnych wobec opozycji i wyborców.

KPP, wykorzystując współpracujące z nią legalne ugrupowania, tworzyła w wyborach tzw. Bloki Antyfaszystowskie. Taką samą taktykę stosowała również KPZU. Na plan pierwszy zostały wysunięte dwie partie: ZLCh „Samopomoc” i Sel-Rob. W okręgu nr 26 (Lublin-Chełm-Lubartów) wystawiono wspólną listę obu partii pn. Blok Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” i Sel-Rob. Taką samą listę wysunięto w okręgach nr 27, 28 i w wyborach do Senatu. W okręgu nr 27 wysunięto listę dodatkową pn. Ukraińska Włościańska Niezależna Lista Sel-Rob.³⁹ Oprócz dwu list w okręgu nr 24 (Łuków-Puławy-Garwolin), wszystkie listy obozu komunistycznego zostały unieważnione.

³⁷ *Ibid.*, sygn. 343, s. 69.

³⁸ *Ibid.*, SPK, sygn. 21, s. 59–61.

³⁹ b. CA KC PZPR, UWL, sygn. 270/IV–10, s. 27.

Tab. 3. Głosy uzyskane w wyborach sejmowych 1930 r. (wg powiatów)

Les voix obtenues aux élections législatives en 1930 (selon les districts)

Powiat	BBWR	SN	Centrolew	KPP	ZLCh	ChD
Biała Podlaska	6595	8376	5717	1346	—	—
Biłgoraj	22032	2583	17398	185	—	—
Chełm	15320	2535	10205	2711	—	—
Garwolin	12425	13012	19633	3	1729	13920
Hrubieszów	16598	349	15134	3587	—	—
Janów Lubelski	20654	1306	16825	384	—	—
Konstantynów	8741	12541	6585	672	—	—
Krasnystaw	20614	458	24594	714	—	—
Lubartów	23322	6894	6714	788	—	—
Lublin m.	19227	8372	1349	1556	—	—
Lublin p.	20326	13414	15714	664	—	—
Łuków	11706	13385	11253	13	2817	13353
Puławy	11005	7138	22765	23	7138	7492
Radzyń	13950	12882	9682	978	—	—
Siedlce	17667	11448	4195	185	—	—
Sokołów	12966	9426	6416	357	—	—
Węgrów	15781	7539	4718	121	—	—
Włodawa	10540	7441	7105	3530	—	—
Tomaszów	13082	3845	18356	2034	—	—
Zamość	18624	5224	30146	306	—	—

Wybory 1930 r. (tzw. brzeskie) potwierdziły dążenie sanacji do utworzenia w Polsce silnej dyktatury, nie osłoniętej już liberalnym parawanem.

Przed wyborami w r. 1935 weszła w życie nowa Konstytucja. Sankcjonowała ona w sposób prawny system dyktatury sanacyjnej w Polsce. Dnia 8 lipca zatwierdzono również nową ordynację wyborczą. Pozbawiała ona w praktyce opozycję wszelkich szans w wyborach. Zatwierdzanie kandydatów na posłów przez Zgromadzenie Okręgowe opanowane przez zwolenników rządu nie dawało opozycji możliwości przeforsowania własnych kandydatów do parlamentu.

W lipcu 1935 r. KPP wystąpiła z propozycją wykorzystania przez wszystkie partie demokratyczne akcji wyborczej i samych wyborów do walki z sanacją. Proponowano przekształcenie ich w swoisty plebiscyt. Komuniści opowiedzieli się za bojkotem czynnym. Miał on polegać na urządzeniu wieców, demonstracji i strajków. Inne stanowisko zajął OK KPZU w Chełmie. Na początku kampanii wyborczej wysunięto hasło bojkotu wyborów. Natomiast od września zalecano udział w wyborach, oddawanie kart z wypisanymi na nich hasłami komunistycznymi bądź tak przekreślonymi, aby zostały uznane za nieważne. Dopiero w przeddzień wyborów KPZU przyjęła

linię postępowania KPP, zalecając swoim członkom i sympatykom czynny bojkot wyborów.⁴⁰

W lipcu 1938 r. Tymczasowe Kierownictwo KPP w kraju podjęło decyzję o swym rozwiązaniu. W wyborach listopadowych zabrakło partii komunistycznej. Byli członkowie KPZU w powiecie hrubieszowskim, chełmskim i tomaszowskim nawoływali do bojkotu wyborów, oddawania głosów nieważnych. Rozpowszechniali wiadomości, że wybory zostaną sfalszowane, Sejm i Senat zostanie opanowany przez faszyzm, a bojkot wyborów pokaże słabość rządu i siłę opozycji.⁴¹

Udział w wyborach parlamentarnych był jedną z form pracy politycznej komunistów. Starano się wykorzystać możliwości legalnego działania. Traktowano akcję wyborczą jako szansę wzmocnienia oddziaływania propagandowego partii wśród społeczeństwa.

SAMORZĄD TERYTORIALNY

Partia komunistyczna w Polsce, a w tym i KPZU, praktycznie doceniła rolę samorządu terytorialnego dopiero na III Zjeździe (1925 r.). Uznano wówczas, że zdobycie wpływu na samorząd będzie jednym ze środków politycznych, który rozszerzy walkę rewolucyjną o zmiany społeczne. Postawiono sobie również zadanie wykorzystania legalnych instytucji do prezentowania na ich forum podstawowych dla partii zadań.

Po roku 1926 KPP uznała samorząd terytorialny za „bardzo ważny teren ułatwiający organizowanie nas do walki o zmianę ustroju społecznego, o rządy robotniczo-rolnicze”.⁴² W 1927 r. powstał przy KC KPP Wydział Samorządowy, który miał kierować pracą partii w samorządach.

KPZU, która wcześniejsze wybory do rad gminnych zbojkotowała, mogła liczyć na wpływy wśród członków Sel-Robu, których 40 zasiadało w radach. Kadencja ich upływała w 1927 r. Główne wpływy Sel-Rob posiadał w radach gminnych powiatu chełmskiego i włodawskiego.⁴³

W wyborach do rad gminnych województwa, które odbyły się w drugiej połowie 1927 r., KPZU wykorzystwała legalne ugrupowania ukraińskie współpracujące z nią. Sel-Rob zdobył mandaty w następujących powiatach: Hrubieszów — 23, Tomaszów — 2, Włodawa — 25; druga partia Sel-Sojuz: Chełm — 6, Hrubieszów — 4, Tomaszów — 3. W powiecie tomaszowskim

⁴⁰ APL, UWL WSP, sygn. 385, s. 21.

⁴¹ *Ibid.*, sygn. 391, s. 93.

⁴² E. Próchniak: *Samorząd terytorialny w myśli politycznej KPP*, „Z Pola Walki”, 1979, nr 4, s. 51.

⁴³ APL, UWL WSP, sygn. 151, s. 12.

materiały Urzędu Wojewódzkiego wymieniają 12 mandatów jako komunistyczne, bez podania jednak bliższej nazwy partii.⁴⁴

W wyborach do Rady Miejskiej w Chełmie w r. 1927, blok KPZU, części Bundu, Poalej-Syjon Lewicy i związków zawodowych wprowadziły do Rady jednego przedstawiciela.⁴⁵

Kolejna tura wyborów do rad gminnych miała miejsce w 1930 r. Wybory odbyły się w 32 gminach. Sel-Rob popierany przez KPZU zdobył 15 mandatów w następujących gminach: Łukowa, Dołhobyczów, Hołowczyce i Tarnawatka.⁴⁶

W wyborach do rad gromadzkich w 1934 r. KPZU starała się nawiązać współpracę z organizacjami Stronnictwa Ludowego. Informują o tym materiały Urzędu wojewódzkiego w Lublinie.⁴⁷ Dane z tych wyborów (jak i z większości) są fragmentaryczne. Według nich m.in. w powiecie hrubieszowskim komuniści zdobyli 36 mandatów. Stanowiło to 1,4% ogólnej liczby mandatów.⁴⁸

Stosunek KPZU do problemów samorządowych przechodził różne fazy. Od całkowitej negacji, przez wykorzystanie samorządów dla celów propagandowych, do ich doceniania i obrony przed pomniejszaniem ich roli przez sanację.

LATA FRONTU LUDOWEGO

W sierpniu 1935 r. zakończył w Moskwie obrady VII Kongres Międzynarodówki Komunistycznej. W przyjętych uchwałach zostało wysunięte hasło tworzenia frontów ludowych do walki z faszyzmem. Miało to polegać na tworzeniu szerokich sojuszów wszystkich sił demokratycznych. W Polsce ta koncepcja była realizowana przez KPP. W warunkach polskich dążono do stworzenia szerokiego frontu antysanacyjnego, którego podstawą miał być sojusz KPP, PPS i SL. Największy zakres tego typu wspólnych działań miał miejsce w 1936 r.

W powiecie chełmskim ożywioną działalność zmierzającą do zawarcia sojuszu z SL prowadziły miejscowe organizacje KPZU. Problemy, które były wysuwane, zawierały treści wspólne dla chłopów polskich i ukraińskich. Należały do nich takie sprawy, jak: walka z konstytucją kwietniową, żądanie

⁴⁴ *Ibid.*, sygn. 87, s. 13.

⁴⁵ *Ibid.*, SPCh, sygn. 2, s. 81.

⁴⁶ *Ibid.*, UWL WSP, sygn. 153, s. 101-107.

⁴⁷ *Ibid.*, sygn. 172, s. 425.

⁴⁸ CA MSW, UWL, sygn. 227/116, s. 101.

przeprowadzenia demokratycznych wyborów czy problem rozwiązania zagadnień agrarnych. Nie bez znaczenia był fakt, że w odezwach Zarządu Powiatowego SL w Chełmie eksponowano hasło działania „bez różnicy wyznania i narodowości”. Czynnikiem sprzyjającym temu była obecność we władzach powiatowych stronnictwa trzech członków partii komunistycznej.⁴⁹

Wspólne wystąpienia były widoczne w dniu obchodów święta 1-Maja. Doszło do wspólnych manifestacji w Chełmie i Hrubieszowie. Kolejne wystąpienia miały miejsce w dniu święta ludowego i dnia „czynu chłopskiego” (15 sierpnia). Do tych uroczystości organizowanych przez SL i ZMW RP „Wici” włączyli się członkowie KPZU i KZMZU.

W tym okresie KPZU prowadziła szeroką akcję propagandową. W okręgu rozpowszechniano szereg odezw. Ich język i treść ukazują ciekawe zjawiska. Z jednej strony, widać pewną ewolucję ideową, polegającą na przejściu do budowy szerokiej opozycji antysanacyjnej. Z drugiej, w dalszym ciągu są eksponowane hasła o rewolucji światowej, wezwanie do powstania zbrojnego i budowy ustroju radzieckiego. Adresując swoje propozycje do członków PPS, SL określa się je jako partie socjalfaszystowskie i ludowofaszystowskie. Terminy te były charakterystyczne dla poglądów komunistów na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych. Te przykłady pokazują, jak trudne było zerwanie z przeszłością, starymi poglądami, ocenami i hasłami.

W wydanej w marcu 1935 r. przez OK KPZU w Chełmie odezwie wzywa się do tworzenia jednolitego frontu, walki z wojną i o prawo samookreślenia dla narodu ukraińskiego aż do oderwania od Polski. Równolegle wzywa się do powstania zbrojnego i budowy Polskiej Republiki Rad.⁵⁰ W odezwach pierwszomajowych pisze się o jedności z PPS, SL i Bundem, na bazie jednolitego frontu „od dołu”. Ale w tym samym tekście mamy zarazem atak na przywódców tych partii, którzy z „1 Maja robią normalne święto a nie rewolucję”. Inne hasła to: zmiana polityki zagranicznej Polski, ziemia dla chłopów bez wykupu, uwolnienie więźniów politycznych, walka z Konstytucją kwietniową i o rząd robotniczo-chłopski.⁵¹

W sierpniu 1935 r. kolportowano odezwę wydaną z okazji 1 sierpnia. Obchodzono wówczas tzw. dzień antywojenny. Obok hasła walki z zagrożeniem wojennym mamy powtórne wezwanie do powstania zbrojnego i rewolucji proletariackiej. Ale równocześnie znajduje się tam postulat tworzenia jednolitego ludowego frontu antyfaszystowskiego. W innej, adresowanej do robotników, mamy hasło do tworzenia rządu rad robotniczo-chłopsko-żoł-

⁴⁹ J. Jachymek: *Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930–1939*, Lublin 1975, s. 214.

⁵⁰ b. CA KC PZPR, sygn. 165/VII-t.1, s. 2.

⁵¹ *Ibid.*, s. 3–4.

nierskich delegatów. W odezwie do żołnierzy, wzywa się do ich buntu, wystąpień przeciwko oficerom, przyznania praw wyborczych dla armii. Odezwa kończy się słowami: „niech żyje Armia Czerwona” i „niech żyje Polska Republika Rad”.⁵² Dwie ostatnie odezwy, zawierają treści, które łatwo mogły posłużyć do sformowania oskarżenia, że KPZU jest partią, której działanie jest niebezpieczne dla państwa polskiego.

W odezwie pierwszomajowej, pochodzącej z kwietnia 1936 r. takich haseł już nie ma. Ekspozuje się w niej stwierdzenia mówiące o walce z faszyzmem, zmianie polityki zagranicznej, uwolnieniu przywódcy KPD Thelmana, samookreśleniu dla Ukrainy Zachodniej i zalegalizowaniu partii komunistycznej. W 1937 r. przed świętem 1 Maja akcentowano w odezwie następujące hasła: walki z Konstytucją kwietniową, z wyzyskiem kapitalistycznym, uciskiem narodowym, zniesienia ordynacji wyborczej, Berezy Kartuskiej, amnestii dla więźniów politycznych, ziemi bez wykupu dla chłopów, pracy dla bezrobotnych i tworzenia jednolitego frontu.⁵³ Nie ma już wezwania do powstania zbrojnego, rewolucji światowej czy tworzenia rządu rad robotniczo-chłopskich. Formuje się platformę, która mogłaby być zaakceptowana przez członków różnych ugrupowań politycznych.

Masowe wystąpienia ludności chłopskiej w powiatach południowo-wschodniej Lubelszczyzny zaniepokoiły władze państwowe. Postanowiono te tereny spacyfikować przez oddziały policji i wojska. Jedną z przyczyn tej akcji, był fakt, że były one narodowościowo mieszane. Radykalne ugrupowania komunistów ukraińskich wpływały także na wystąpienia ludowców polskich. Na objętych pacyfikacją terenach we wrześniu i październiku 1936 roku (powiaty: Hrubieszów, Krasnystaw, Chełm, Tomaszów i Zamość) zlikwidowano, obok organizacji SL, ZMW RP „Wici”, KPP i KZMP również instancje i komórki KPZU i KZMZU. Aresztowano wielu członków partii komunistycznej, SL i organizacji młodzieżowych. W obronie pacyfikowanej Zamojszczyzny wystąpiły partie robotnicze, ruch ludowy i związkowy. W odezwie OK KPZU w Chełmie protestowano przeciwko pacyfikacji, wzywano do organizowania strajków i demonstracji protestacyjnych oraz udzielenia pomocy dla ofiar pacyfikacji.⁵⁴

W roku 1937 miały miejsce masowe strajki chłopskie, zorganizowane przez SL. W działalność stronnictwa coraz częściej angażowali się chłopci ukraińscy, należący do KPZU. Strajki, które miały miejsce w sierpniu, były kolejnym przykładem wspólnego działania. Wpływ komunistów na te

⁵² *Ibid.*, s. 6,8,11.

⁵³ *Ibid.*, s. 1–2.

⁵⁴ Jachymek: *Oblicza...*, s. 243–250.

wydarzenia nie był już duży. Partia była osłabiona przez masowe represje policyjne.

Na początku 1938 r. KPZU kładła nacisk na organizowanie po wsiach oddziałów Związku Zawodowego Małorolnych oraz Związku Zawodowego Robotników Rolnych. Opanowanie tych organizacji miało posłużyć do proklamowania na wiosnę strajku politycznego. W środowisku inteligencji chełmskiej były podejmowane próby zmierzające do utworzenia oddziału Klubu Demokratycznego. Zamierzenia te nie przyniosły jednak większych efektów. W lutym 1938 r. władze administracyjne przeprowadziły szeroko zakrojoną akcję likwidacji partii w powiatach: Chełm, Hrubieszów, Tomaszów i Włodawa.⁵⁵

Wśród wielu innych akcji organizowanych przez KPZU w okresie frontu ludowego, należały dodatkowo: akcje przeciwko wojnie, w obronie ZSRR, Międzynarodowego Dnia Młodzieży, rocznicy Rewolucji Październikowej, Komuny Paryskiej, Dnia Kobiet i obrony republiki hiszpańskiej. W lutym 1938 r. w wydanej odezwie przez OK Chełm informowano, że na pomoc republikańskiej Hiszpanii zebrano 1424 zł i 85 gr (w tym młodzież pracująca 342,30 zł). Wezwano również do organizowania zbiórki środków żywnościowych dla walczącej Hiszpanii.⁵⁶

W 1938 r. KPZU w większym niż dotychczas stopniu zabierała głos w sprawach narodowych. Władze administracyjne informowały w marcu, że partia chce doprowadzić na wsi do masowych protestów przeciwko akcji władz zmierzającej do niszczenia cerkwi. KPZU wypowiadała się również za upowszechnieniem języka ukraińskiego na Chełmszczyźnie.⁵⁷ W odezwie wydanej w kwietniu żądano dla Ukrainy Zachodniej autonomii z Sejmem we Lwowie. W maju protestowano przeciwko niszczeniu cerkwi w powiatach chełmskim, hrubieszowskim i tomaszowskim. Wzywano także duchowieństwo prawosławne do przeciwstawienia się polonizacji cerkwi i odmawianie nauczania religii i odprawiania nabożeństw w języku polskim.⁵⁸

Były to już prawie ostatnie wystąpienia KPZU w okręgu chełmskim. Akcje represyjne organów policyjnych przeprowadzone na przełomie 1937/1938 roku doprowadziły do praktycznego zaniku działalności partii. W lecie 1938 r. dotarła na Lubelszczyznę wiadomość o rozwiązaniu KPP przez Komitet Wykonawczy Międzynarodówki Komunistycznej. W ten sposób zakończyła swoją działalność KPP, a wraz z nią KPZU w okręgu chełmskim.

⁵⁵ b. CA KC PZPR, UWL, sygn. 270/IV-22, s. 2, 10.

⁵⁶ *Ibid.*, sygn. 165/VII-1, t. 4, s. 1.

⁵⁷ *Ibid.*, sygn. 270/IV-22, s. 2.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 3, 5.

Rozwiązanie partii nie oznaczało zaprzestania działalności przez część jej członków. Materiały władz wojewódzkich, pochodzące z sierpnia 1938 r. informują, że członkom rozwiązanej partii komunistycznej zaleca się, aby wstępowali do Związków zawodowych i prowadzili prace nad budową jednolitego frontu. Te same materiały z września odnotowują, że b. członkowie KPZU prowadzą w dalszym ciągu działalność. Była ona również widoczna w okresie wyborów do parlamentu w listopadzie.⁵⁹ Tego typu działania, sporadyczne i niezorganizowane były prowadzone do ostatnich dni II Rzeczypospolitej.

RÉSUMÉ

Au IIe Congrès du Parti Communiste Ouvrier de Pologne (19 septembre — 2 octobre 1923), on a fondé le Parti Communiste de l'Ukraine de l'Ouest. Il constituait une organisation régionale du PCOP, fonctionnant dans les parties orientales de la Pologne, habitées par une majorité ukrainienne. Ont été subordonnées au Parti ukrainien les organisations communistes de la Volhynie et de la région de Chełm. Dans la région de Lublin, le PCUO était actif les districts où se concentrait la population ukrainienne. La circonscription de Chełm du PCUO a été créée en 1924 et elle comportait les districts: de Chełm (sauf sa partie ouest), de Hrubieszów, de Tomaszów (sans les parties ouest), de Włodawa (sans Parczew), la partie est du district de Biała Podlaska, la commune Bohukały du district de Konstantynów ainsi que les communes qui se trouvaient au carrefour des districts de Hrubieszów, de Zamość et de Krasnystaw. Les activités du Parti dans la circonscription étaient coordonnées par un comité régional auquel étaient subordonnés des comités de districts au-dessous desquels se trouvaient des comités d'arrondissement. C'étaient les cellules qui constituaient les unités de base.

La structure sociale de l'organisation dans la circonscription de Chełm reflétait bien les rapports socio-économiques qui existaient dans la partie est de la région de Lublin où les petits fermiers et les artisans étaient les groupes dominants. L'adhésion au PCUO d'ouvriers industriels et agricoles était très rare. Pour ce qui est de la structure ethnique, c'étaient les Ukrainiens qui représentaient le groupe le plus nombreux, ensuite venaient les Juifs (villes et bourgades) et, seulement en troisième lieu, les Polonais. L'organisation régionale de l'Union Communiste de la Jeunesse de l'Ukraine de l'Ouest et l'Organisation Internationale de l'Aide aux Révolutionnaires (Aide Rouge) avaient une structure organisationnelle, socioprofessionnelle et ethnique analogue.

Les effectifs de l'organisation régionale sont difficiles à établir, vu que le PCUO (tout comme le Parti Communiste Polonais) menait une activité hostile à l'Etat. Dans certaines années (selon les données dont disposaient le Parti et les autorités d'Etat), le nombre d'adhérents était le suivant: 1924 — près de 200, 1925 — près de 300, 1929 — plus de 200, 1930 — environ 600, 1934 — environ 560, 1936 — 605.

Les adhérents du PCUO participaient à des organisations légales, subordonnées au Parti ukrainien et dirigées par lui, dont: le Parti Social-Démocrate Ukrainien, l'Union Socialiste Ukrainienne — Union Paysanne, Union Socialiste Ukrainienne de Paysans et Ouvriers. Des membres du PCUO se retrouvent aussi dans des organisations satellites

⁵⁹ *Ibid.*, s. 2, 11-12.

du PCP comme: PPS-Lewica, NPCh et ZLCh „Samopomoc”. Le PCUO utilisait aussi l'Association Ruthène de Bienfaisance „Ridna Chata” ainsi que d'autres organismes coopératifs et syndicaux légaux.

Le Parti Communiste de l'Ukraine de l'Ouest participait aussi aux élections législatives et municipales. Il entrait dans les organismes électoraux fondés par le PCP ou soutenait les listes électorales proposées par des organisations subordonnées au parti communiste (p.ex., dans les élections de 1928 et de 1930, les listes de ZLCh „Samopomoc”). Il adoptait une tactique analogue lors des élections municipales quand il utilisait les listes des organisations ukrainiennes légales qui coopéraient avec lui.

Après 1935, l'organisation dans la circonscription de Chelm (tout comme le PCP) a essayé d'entreprendre une coopération — dans le cadre du „front populaire” — avec les membres de Stronnictwo Ludowe, du PPS et du Bund. Un certain rapprochement entre ces organisations s'est réalisé alors, ce qui s'est manifesté dans le boycottage des élections en 1935, dans la participation aux grèves paysannes, dans la célébration commune de certaines fêtes et dans d'autres actions telles que le 1er Mai, la Journée de l'Action Paysanne, la Fête du Peuple, l'action contre la guerre ou en faveur de l'amnistie des détenus politiques.

L'objectif numéro 1 du PCUO était de préparer une révolution socialiste en Pologne. Durant toute sa période d'activité, il combattait l'Etat polonais. Il avait l'intention, après la chute éventuelle de ce dernier, d'incorporer les territoires est, habités par la population ukrainienne, dans l'Ukraine soviétique. Tout comme le PCP, ce parti était subordonné à l'Internationale Communiste et à l'Union Soviétique. Ses activités étaient très influencées par le fait que la majorité de ses dirigeants se trouvaient dans la république d'Ukraine. L'activité du PCUO s'est terminée à la charnière des années 1937 et 1938 quand le Comité Exécutif de l'Internationale Communiste a décidé de dissoudre le Parti Communiste Polonais et, avec lui, les organisations autonomes: le Parti Communiste de la Biélorussie de l'Ouest et le Parti Communiste de l'Ukraine de l'Ouest.